

– [*Din Psikolojisi*] –

CAMIYE İLİŞKİN İMGELER: METAFORİK BİR ARAŞTIRMA

Abdullah DAĞCI

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Psikolojisi Anabilim Dalı
PhD Student, Ankara University, Faculty of Theology,
Department of Psychology of Religion
Ankara, Turkey
adagci@ankara.edu.tr
orcid.org/0000-0003-1540-1256

Tahir DAĞCI

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
PhD Student, Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology,
Department of Sociology of Religion
Konya, Turkey
tdagci@konya.edu.tr
orcid.org/0000-0002-1560-8268

ÖZET

Bu araştırma, Müslüman-Türk toplumundaki bireylerin camiye ilişkin algılarını ortaya çıkarmak için gerçekleştirilmiştir. 2014-2015 eğitim-öğretim yılında Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve İletişim Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler tarafından, “Cami.....gibidir/benzer, çünkü.....” ibaresinin ve demografik değişkenlerle ilgili soruların tamamlanmasıyla elde edilen ham veriler, hem nitel hem de nicel veri çözümleme teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, 156 katılımcı tarafından cami kavramına ilişkin olarak toplam 92 farklı metafor üretilmiştir. Bu metaforlar ortak özellikleri bakımından irdelenerek ‘hayat verici, tedavi edici ve destekleyici bir yer olarak cami’, ‘hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami’, ‘arınma ve korunma yeri olarak cami’, ‘rahatlatıcı ve huzur verici bir yer olarak cami’, ‘eğitici ve öğretici bir yer olarak cami’, ‘bir değer olarak cami’, ‘yol ve yön gösterici bir yer olarak cami’, ‘araç olarak cami’ ve ‘diğer’ olmak üzere 9 farklı kavramsal kategori altında toplanmıştır. Aynı zamanda, araştırmanın sonuçlarına göre oluşturulan kategoriler ile cinsiyet, yerleşim yeri, öğrenim görülen fakülte, cami algısına etki eden faktör ve camiyi algılama değişkenleri arasında önemli ilişkilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, İmge, Cami Algısı, Metaforik Araştırma, Dinî Araştırma, Dinî Semboller, Üniversite Öğrencileri.

ABSTRACT

Images related to mosque: A metaphorical study

This study investigates the perceptions of individuals in Muslim-Turk population, related to mosque. Sample group was selected from students at the Theology and Communication Faculties of Gümüşhane University in 2014-2015 academic year. Data from both the fulfilled phrase "Mosque is like/similar..., because..." and demographic variable questions were analyzed through qualitative and quantitative methods. According to the study findings, total 92 different metaphors related to mosque concept was produced by the 156 participants. In terms of common features, by examining these results, those were fallen into 9 different conceptual categories: 'mosque as a place to live and to be cured and supportive', 'mosque as a place of tolerance, solidarity and integration', 'mosque as a place of purification and protection', 'mosque as a relaxing and peaceful place', 'mosque as an instructive and informative place', 'mosque as a value', 'mosque as a guiding and leading place', 'mosque as a means' and 'other'. Also, these results revealed very important relationships between the categories and gender, settlement area, faculty at which they study, factors affecting on mosque perception and perceiving mosque.

Keywords: Psychology of Religion, Image, Mosque Perception, Metaphorical Research, Religious Study, Religious Symbols, University Students.

GİRİŞ

Bir kültürün sahip olduğu değerler, o kültürdeki kavramların metaforik yapılarıyla uyumludur. Aynı toplumda yaşayan bireyler, sadece öz-deneyimlerini ve öz-düşüncelerini değil aynı zamanda öz-imgelerini ve öz-anlamlandırmalarını da ifade etmek için, algılama biçimlerine göre farklı ya da benzer sözcük yapılarını kullanır. Bu nedenle dilde kullanılan metaforik ifadelerin kullanım biçimleri hakkında fikir edinmek, dinî simgelerin algısıyla ilgili kavramların yapısına yönelik bir kavrayış sağlayabilir. Çünkü bireyler, bazı kavramlar hakkındaki düşüncelerini doğrudan ifade etmekte zorlanabilir ve zihinsel imgelerini benzetmeler yoluyla belirtmeyi daha kolay bulabilirler. Benzetmelerden yola çıkarak, somutlaştırılmakta zorlanılan düşüncelerin zihinsel şemaları elde edilebilir ve bu sayede bireylerin dinî kavramlara yönelik algıları keşfedilebilir.

Konuşma dilinin doğasında var olan sosyo-kültürel arka planı incelemek, bireylerin tutumlarını açıklamada yardımcı olabilir.¹ Çünkü tutumlar, bireyin

1 Ludwig Wittgenstein & Bertrand Russell, *Tractatus Logico-Philosophicus* Translated: D. F. Pears and B. F. McGuinness, (New York: Routledge Pub., 2001), 22.

içsel haritalarına bağlı olarak, bir yandan kültürden kültüre farklılık gösterirken diğer yandan hem metafor üretmeye yönelik anlamlandırmaları hem de deneyimlerin iç dünyamızda meydana getirdiği zihinsel süreçleri etkilemektedir.² Bu bağlamda, metaforik düşünce bir yandan üretkenliği artırarak daha derin keşiflere ulaşılmasına³ diğer yandan yüksek düzeyde soyut ve ayrıntılı kavramlar inşa edilmesine imkan sunmaktadır.⁴ İslam tarihinde her türlü İslamî faaliyetin merkezinde yer alan camiler, İslam'ın kültür merkezleri olmasının yanında halk eğitimi ve toplumun aydınlatılması yönüyle de ayrı bir öneme sahiptir.⁵ İslamî hayatta da önemli bir yere sahip olan camiye ilişkin algının, metaforlar üzerinden araştırılması akademik çalışmalara konu edilebilir. Çünkü İslam'ın ilk günlerinden itibaren, camiler hem toplumun merkezinde yer almış hem de birliktelik şuurunu aşlamıştır. Camiler bir yandan Müslümanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleştiği, diğer yandan insanların problemlerine cevap bulduğu bir işleve sahiptir. Camiye verilen bu önem, günümüze kadar artarak devam etmiş ve bu nedenle Müslüman toplumlarda anahtar camiler bir rol oynamaktadır.

Literatürde, din ve metafor ilişkisiyle ilgili yapılmış ve bu çalışmanın konusuyla dolaylı olarak ilgili olabilecek birkaç araştırmaya ulaşılmıştır. Tokur'un Kur'an'daki metafor ifadelerini incelediği araştırmada, Kur'an tarafından sık sık benzetmelere başvurulduğu tespit edilmiş ve Kur'an'ın kullandığı metaforik yapıların işlevsel bir yönünün olduğu ifade edilmiştir.⁶ Kartopu ve Tanrıverdi'nin yaptığı çalışmada, çocukluk deneyimlerinin dinle ilgili algıların şekillenmesinde önemli bir etken olduğuna ulaşılmış ve camide sözlü veya fiilî şiddete uğrayan çocukların camiye yönelik olumsuz algılara sahip olduğu tespit edilmiştir.⁷ Ayrıca çalışmamızda faydalandığımız gibi metaforlar yoluyla veri toplama yöntemi kullanarak, Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'e yönelik algıları araştıran iki tane çalışmaya ulaşılmıştır.⁸ Sonuç olarak,

- 2 Robert Dilts, *Dil İllüzyonları* Çev. A. Volkan Çubukçu, (İstanbul: T. İş Bankası Yayınları, 2008), 89.
- 3 Gregory Bateson, Jackson, D. D., Haley, J., & Weakland, J. "Toward a theory of Schizophrenia". *Behavioral Science* 1/4 (1956): 251-264.
- 4 George Lakoff & Mark Johnson, *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*, (İstanbul: Paradigma Yay, 2010), 135.
- 5 Lütfi Doğan, "Camiler ve Eğitim", *Diyanet İlmî Dergi* 4/12 (1965): 231.
- 6 Behlül Tokur, "Kur'an'da Soru Kalıpları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/ (2011): 105-118.
- 7 Saffet Kartopu & Hasan Tanrıverdi, "Dinî Kavramlarla İlgili Algıların Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (2013): 621-656.
- 8 Abdullah Dağcı, & Saffet Kartopu, "University Students' Perceptions Regarding The Holy Qur'an: A Metaphorical Study On Muslim Turk Sample", *Turkish Studies* 11/7 (2016): 101-120; Saffet Kartopu & Abdullah Dağcı, "Üniversite Öğrencilerinin Hz. Muhammed'e Yönelik Algıları: Metaforik Bir Araştırma", *The Journal of Academic Social Science Studies* 34/2 (2015): 217-235.

bu çalışmadakine benzer bir yöntem yoluyla veri toplayarak, cami algısını ortaya çıkarmayı amaçlayan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle, kıyaslama imkânı olmaması nedeniyle bir dezavantaja sahip olmasına rağmen, bu yöntemle ilk defa araştırmaya tabi tutulduğu için, cami algısı çalışmamızın literatürde önemli bir boşluğu doldurma kapasitesine sahip olduğunu düşünmekteyiz.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Türk toplumunun camiye ilişkin algılarını benzetmeler aracılığıyla ortaya çıkarmak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Camiye ilişkin algıları açıklamada kullanılan metaforlar nelerdir?
2. Ortak özellikler bakımından, üretilen bu metaforlar kavramsal olarak nasıl kategorilendirilebilir?
3. Sosyo-demografik değişkenler ile bu metafor kategorileri arasında herhangi bir ilişki var mıdır?
 - a. Cinsiyet değişkeni ile oluşturulan kategoriler arasında bir ilişki var mıdır?
 - b. Yerleşim yeri değişkeni ile oluşturulan kategoriler arasında bir ilişki var mıdır?
 - c. Öğrenim görülen fakülte değişkeni ile oluşturulan kategoriler arasında bir ilişki var mıdır?
 - d. Cami algısına etki eden faktör ile oluşturulan kategoriler arasında bir ilişki var mıdır?
 - e. Camiyi algılama değişkeni ile oluşturulan kategoriler arasında bir ilişki var mıdır?

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tarama modelinde betimsel olarak yapılan bu araştırmada, elde edilen ham veriler hem nitel hem de nicel veri çözümleme teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın çalışma evrenini ise 2014-2015 eğitim öğretim döneminde Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (92) ve İletişim Fakültesinde (64) öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmadaki veri toplama cümlesinin amaca daha uygun bir şekilde doldurulması amacıyla, bilişsel seviye olarak daha dinamik bir yapıya sahip olduğunu düşündüğümüz üniversitedeki öğrenciler, örneklem olarak seçilmiştir. Araştırmanın Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilmesinde ise, araştırmanın imkanları dahilinde örnekleme kolay ulaşılabilmesi etkili olmuştur. Bunun yanında örnekleme, heterojen bir katılım ile daha çeşitli verilere ulaşmak amacıyla

la, ağırlıklı olarak dinî içerikli dersler alan İlahiyat Fakültesindeki öğrenciler ile dini içerikli dersler almayan İletişim Fakültesindeki öğrencilerden oluşturulmuştur. Örneklemenin genel özellikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine göre dağılım

Değişken			<i>f</i>	%
1	Cinsiyet	Kız	96	61.5
		Erkek	60	38.5
		Toplam	156	100.0
2	Yerleşim Yeri	Köy/Kasaba	42	26.9
		İlçe	54	40.2
		İl Merkezi	60	38.5
		Toplam	156	100.0
3	Fakülte	İlahiyat	92	59.0
		İletişim	64	41.0
		Toplam	156	100.0

Tablo 1'deki dağılıma göre, kız katılımcıların sayısı erkek katılımcılardan daha fazla iken, en fazla katılımcı il merkezinde ikamet edenlerden oluşmaktadır ve İlahiyat fakültesindeki örneklem iletişim fakültesindekinden daha fazladır.

2.1. Verileri Toplama Süreci ve Analiz

Mecazlar yoluyla veri toplamada, bir yandan benzerlik ve farklılıkları belirli tematik başlıklar altında toplama oldukça kolay iken diğer yandan bu yöntem konular, olgular, olaylar ve durumlar hakkında zengin imajlar elde etme şansı sunabilir. Bu amaçla, araştırmada *nitel* veri toplama yaklaşımına dayalı *mecaz yoluyla veri toplama* yöntemi kullanılmıştır. Verileri toplarken, “*Cami benim için... gibidir/benzer, çünkü...*” cümlesini ve sosyo-demografik değişkenleri içeren bir formdan yararlanılmıştır. Toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak için *veri analizi* yapılmış ve verilerin yorumlanmasında *içerik analizi* tercih edilmiştir.⁹ Böylece benzer veriler ortak özellikler çerçevesinde bir araya getirilmiş ve anlaşılır bir dilde yorumlanmıştır.

Anket formunun anlaşılabilirliğini artırmak amacıyla katılımcılara, uygulama yapmadan önce bu katılımcılara, formda yer alan cümledeki boşluğun nasıl doldurulacağı ile ilgili birkaç kısa bilgi verilmiştir. Ayrıca, açık

9 Yöntemlerle ilgili bkz; Paul D. Leedy & Jeanne E. Ormrod, *Practical Research: Planning and Design*, (New Jersey: Pearson Merrill Pub., 2010), 144-146.

uçlu cümle doldurulurken katılımcılardan sadece bir cümle ile gerekçelerini belirtmeleri istenmiştir. Dolayısıyla her bir örneklem, açık uçlu cümledeki *çünkü* kelimesinden sonra sadece bir gerekçe belirtmiştir.

Çalışma yapılırken, 217 anket formu dağıtılmasına rağmen, katılımcılar tarafından 61 form boş bırakılmıştır. Bu nedenle araştırma 156 katılımcının doldurduğu veriler üzerinde yapılmıştır. Elde edilen veriler Excel ve SPSS programına aktarılmıştır. Üretilen metaforlar, belirlenen ortak özelliklerine göre kategoriler şeklinde Excel programında manuel olarak gruplandırılmış ve sayısal veriler ise SPSS programıyla analiz edilmiştir. Metaforların tablolara yerleştirilme işlemi frekanslar (f) ve yüzdeler (%) göz önünde bulundurulmuştur. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla, elde edilen metaforlar dört alan uzmanı¹⁰ tarafından incelenmiş ve belirlenen kategorilere yerleştirilmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Hız. peygamber döneminden itibaren sosyal, dinî, kültürel ve eğitsel aktivitelerin yürütülmesinde camiler önemli görevler icra etmiştir.¹¹ Çünkü camiler hem dinî pratiklerin usulüne uygun olarak yerine getirilmesine imkân sunar, hem de her tabakadan insana kucak açtığı için en sosyal yerlerden biridir. Böyle bir ortamda, camiye devam ederek cami kültürünü alan bireyler, sadece sosyal yardımlaşma duyarlığına sahip olmaz aynı zamanda birlik ve beraberlik duygularını da paylaşır. Toplumsal açıdan bakıldığında, cami bir yönüyle manevî doyum sağlarken diğer yönüyle de vaazlar yoluyla bilinçlenen cemaate kâinatla ilgili bir bakış açısı sağlar. Ayrıca farklı gelişim dönemlerinden insanın toplandığı camilerde, bir yandan model alma yöntemiyle, büyüklere saygı-küçüklere sevgi doğal bir süreçle kazanımlara dönüştürülürken diğer yandan dinî konularda camiye başvuranlara yol ve yön gösterilir.¹² Bu nedenle camiler, sadece bireysel açıdan değil aynı zamanda toplumsal açıdan da çok önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu bağlamda, caminin bu işlevselliğini ve bireyin hayatında oynadığı rolü derinlemesine tespit etmek için, veri toplama formundan elde edilen ifadeler kategorilere ayrılmıştır. Katılımcıların sadece birer cümle ile belirttikleri gerekçeleri ise, sıralı cümleler halindeki *italik* yazılı bir paragrafla, her bir kategori başlığından sonra belirtilmiştir. Yani, *italik* yazılı paragraflardaki her bir cümle farklı katılımcılar tarafından sunulan farklı gerekçeleri ifade eder.

10 Alan uzmanları; İslam Edebiyatı, Kalam, Din Psikolojisi ve Din Sosyolojisi Anabilim Dallarında çalışan öğretim üyelerinden oluşmaktadır.

11 Hüseyin Yılmaz. "Cinsiyet Algısının Müslüman Kadınların Cami Eğitimine Yansımaları", *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı*, (İstanbul, 21-22 Mayıs 2012), 273-289.

12 Ali Murat Daryal, "Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme", *İslam Medeniyeti* 2/24 (1969): 27.

Tablo 2. Metaforların kategorilere göre dağılımı

Oluşturulan Kategoriler	f	(%)	Metaforlar	f	(%)
1 Hayat verici, tedavi edici ve besleyici bir yer olarak cami	30	19.2	İlaç (4), İkrâm yeri (3), Yaşam kaynağı (3), Ekmek (2), Kalp (2), Hastane (2), Doktor (2), Sağlık, Oksijen, Aşk, Kan, Ağrıkesici, Deniz, Akciğer, Yağmur, Toprak, Oksijen tüpü, Atardamar	18	19.5
2 Hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami	25	16.0	Buluşma yeri (5), Mahalle (3), Mahşer (2), Gül bahçesi (2), Aşure (2), Akvaryum (2), Yapıştırıcı, Gökkuşluğu, Gökyüzü, Otogar, Galaksi, Kaynak makinası, Mevlana, Bayrak	14	15.2
3 Arınma ve korunma yeri olarak cami	24	15.4	Allah'ın evi (5), Su (3), Nehir (3), Sığınak (3), Uyarıcı, Kerpeten, Çamaşır makinası, Abdest, Rafineri, Zırh, Koruma kalkanı, Kale, Aile, Kurtarılmış bölge	14	15.2
4 Rahatlatıcı ve huzur verici bir yer olarak cami	22	14.1	Huzur yeri (7), Huzur kaynağı (4), Evim (4), Rahatlama yeri (2), Nefes, Serotonin, Huzurun başkenti, Huzur evi, Limonata	9	9.7
5 Eğitici ve öğretici bir yer olarak cami	13	8.3	Okul (4), Fabrika (2), Kütüphane, Sözlük, Ansiklopedi, Aşçı, Torna, Pazarcı, Fırın	9	9.7
6 Değer olarak cami	13	8.3	Güneş (6), Altın (2), Elmas, Alyans, Madenci, Nar	6	6.5
7 Yol ve yön gösterici olarak cami	11	7.1	Yol haritası (2), Pusula (2), Işık (2), Mıknatıs, Trafik levhası, Deniz feneri, Saat	7	7.6
8 Araç olarak cami	9	5.8	Nuh'un gemisi (2), Köprü (2), Anahtar (2), Araba, Bankamatik, İlkbahar	6	6.5
9 Diğer	9	5.8	İslam'ın sembolü, Mola yeri, Rasathane, Çiçek, Tuz, Gözlük, Osmanlı, Kumbara, Pencere	9	9.7

Camiye ilişkin geliştirilen 92 farklı metafor, bir yandan hem literatüre hem de dinî kaynaklara dayalı olarak oluşturulan 9 kategoriye dağıtılmış, diğer yandan da bu metaforların frekans¹³ ve yüzde¹⁴ dağılımları gösterilmiştir. Buna göre en çok 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici bir yer olarak cami (%19.2, f:30)' ve en az 'araç olarak cami (%5.8, f:9)' kategorilerinde metafor üretilmiştir. Bu kategoriler ve sunulan gerekçeler de sırayla analizlere tabi tutulmuştur.

1. Kategori: Hayat verici, tedavi edici ve besleyici bir yer olarak cami

Bu kategori, 30 (%19.2) katılımcı ve 18 (%19.5) metafor temsil edilmektedir. *İlaç* (4), katılımcılar tarafından en çok ifade edilen metafordur. Bu kategorideki metaforların üretilme gerekçeleri şunlardır:

"Suyun, yaşayan canlılara hayat sunduğu gibi cami de müm'inlere hayat sunar. Onunla rahat bir nefes alırız. Bereket verir. Tüm insanları bir araya getirerek kâmil mü'mine çevirir. İslamiyet'in devamı için cami şarttır. Maneviyatımızı besler. Manen kirlenenler camide arınır. Cami olmazsa manevi hayat da olmaz. Cami ol-

13 Kategori için verilen frekans genel örneklem içindeki durumunu; metafor için verilen frekans ise ilgili kategori içindeki durumunu gösterir.

14 Kategori için verilen yüzdelik oran genel örneklem içindeki durumunu; metafor için verilen yüzdelik oran ise ilgili kategori içindeki durumunu gösterir.

madan dinimizi yaşayamayız. Ruhumuzu besler. Ne kadar dikkat edersek o kadar iyi yaşarız. Beslenmeyince fiziksel açıdan nasıl çok zayıflıyorsak, camiye gitmeyince manevi hayatımız zayıflar. Evimize gelen misafirlere ikram yaptığımız gibi cami de cemaate çok şey ikram eder. Amaca ulaşmada depomuzu doldurduğumuz bir yerdir. Camiye giden insanlar rahatlayarak geri döner. Ruhun gidasıdır. Ne kadar sık camiye gidersek o kadar maneviyatımız artar. Rahatsızlıkları giderir. Acil ihtiyaç halinde bizi hayata bağlar. Manevi sağlığımızı korur. Hayat dersi verir. Problemiyle giden, bundan kurtularak geri döner. Zor zamanları atlatmayı sağlar. Dertleri yok eder. Hastanede fiziksel olarak rahatladığımız gibi camide de manevi olarak rahatlarız. Ne için gidilirse, o bulunur.”

Mescitlere devam edenlere cennette ikramlar hazırlanacağı (Buhari, Ezan 37) ve cemaatle namaz kılmak için camiye gelene Allah'ın özel mükâfatının olacağı (Buhari, Ezan 38) ile ilgili hadisler, bu kategori ile paralellik arz eder. Camiler, bireyleri ruhen ve bedenen olgunlaştıran, sosyo-kültürel yönden nitelikli nesillerin yetiştirilmesine katkı sunan mekanlardır (Akin, 2016: 202).

2. Kategori: Hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami

Bu kategoriyi 25 (%16.0) katılımcı ve 14 (%15.2) metafor temsil etmektedir. Katılımcılar tarafından en çok *buluşma yeri* (5) tercih edilmiştir. Bu kategorideki metaforların üretilme gerekçeleri şunlardır:

“Farklı insanlar birlikte bir güzellik oluşturur. İnsanları birbirine bağlar. Ne olursan ol gel der. Çok farklı insanlar barışçıl bir şekilde bir arada bulunur. Özellikle Cuma, bayram ve kandil gecelerinde camiler dolunca mahşer yeri gibi olur. Toplumsal kaynaşma camide sağlanır. Siyah, beyaz, esmer vb. her insanı camide görebiliriz. Her kesimden insanın birlikte var olduğu yerdir. Camide her çeşit insan bir arada bulunur. Farklı farklı olmasına rağmen bir arada yaşarlar. Bütün bölgelerden insanları aynı anda görebilirsiniz. Her Müslüman mutlaka camiye gelir. Müslümanları birbirine bağlar. Her türlü güzelliklere şahit olunur. Herkesin birlikte olduğu yerdir. Dinî bilgilerimizin temeli camide atılır. Cami, mü ‘minin rabbiyle buluştuğu yerdir. İnsanları tek amaç için toplar.”

Hadislere bakıldığında, kadın-erkek herkesin camiye gitmesinin teşvik edilmesi (Müslim, Salat'ül-İdeyn 11) ve kadınların mescitlere gitmesi için kolaylık sağlanması (Müslim, Salât, 136) tavsiye edilir. Beraberlik ve uzlaşma sembolü olan camiler, ait olma ve birlik duygusu sağladığı için, cami ve toplum bir arada var olur ki bu nedenle camiler İslam toplumunda önemli bir yer sahiptir.¹⁵ Camilerde zengin-fakir, köle-efendi fark ortadan kaldırıldığı için, cami cemaati Müslümanlar arasındaki birlik ve dayanışmayı temin eden bir öğedir.¹⁶ Cami merkezli olarak yürütülen faaliyetler ise hem dinî

15 Müşirul Hak, “İslam Toplumu ve Toplum Hayatında İslam'ın Yeri”, çeviren: Ahmet Güç, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991): 290.

16 Mustafa Baktır, “Câmi ve Cemaatin Hayatımızdaki Yeri”, *Diyanet İlmî Dergi* 28/4 (1992): 92; Vejdi Bilgin, “Dinî Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenme Camiinin Yeri ve Önemi”, *Sosyal ve*

ve millî kimliğin korunmasına ve iç dayanışmanın artmasına hem de yaşanılan ülkeye entegrasyon sürecine büyük katkı sağlamaktadır.¹⁷ Camilerin değişim, dönüşüm ve sosyal hayata katılıma yönelik işlevselliğinin kullanılması, göç yoluyla mekan değiştiren bireylerin yeni kültürel ortama uyum sağlamasına, topluma ve sosyal hayata ayak uydurmasına, yabancılik psikolojisinden kurtulmasına yardımcı olur.¹⁸ Cuma ve bayramlarda insanların ibadet niyeti ile bir araya gelerek tanışma ve kaynaşmaları, bir dinî sosyalleşme eğitimidir.¹⁹ Camilerin çok geniş bir kitleyi bünyesinde toplaması, Müslüman halkın dini yönden bilinçlendirilmesi ve pek çok sosyo-kültürel faaliyetin camilerde yapılması²⁰ camilerin dayanışma ve kaynaşma yönüne işaret eder.

3. Kategori: Arınma ve korunma yeri olarak cami

Bu kategoriyi 24 (%15.4) katılımcı ve 14 (%15.2) metafor temsil etmektedir. *Allah'ın evi* (5) katılımcılar tarafından en sık ifade edilen metafordur. Bu kategorideki metaforların öne çıkan gerekçeleri ise şunlardır.

"İnsana zarar veren şeyleri çekip alır. Camisiz bir Müslüman hayatı olamaz. Ezanlarla cemaat kurtuluşa çağrılır. Dünyevi meşguliyetleri unuttuğumuz yerdir. Susuz bir hayat olmadığı gibi camisiz bir dinî hayat da olmaz. İnsanların manevi olumsuzluklardan kurtulmasına yardım eder. Her insan kendince motive olur. İnsanları günahlardan arındırır. İnsanın kalbini temizler. Günahlardan bağışlanma için duanın topluca yapıldığı yerdir. Camiye giren küfürden arınır. İslami hayatta olmazsa olmaz. Camiye giden manevi açıdan güvende olur. Zararlı etkilerden korur. Kendini güvende hissetmeye yardımcı olur. Olumsuz şartlardan bizi korur. Şeytandan bizi korur. Ahireti hatırlatır. Kendimi Allah'a en yakın orda hissediyorum. Allah'ın misafiri olduğumu hissedirim. Derin bir huşu içinde ve rahat bir ortamda Allah ile başa kalırız. Dünyanın kötülükleri, cami kapısının dışında bırakılır."

Kur'an'da, açıkça ifade edilir ki mescitler Allah'a aittir (Cin, 18) ve onlar manevî olarak temizlenme yerleridir (Tevbe, 108). Ayrıca bir hadiste, mescitlerin Allah'ın yeryüzündeki evleri olduğu belirtilir (el-Heysemî, Mecmau'z-Zevâid 1/208). Bu argümanlar, caminin bir arınma ve korunma yeri olarak algılanmasıyla paralellik gösterir.

Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami (İstanbul, 18-19 Ekim 2008), 196; Şükrü Keyifli, "Camilerde Din Eğitimi", *Din Eğitimi*, Ed.: Mustafa Köylü & Nurullah Altaş, 336. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012.

17 Yakup Coştu & Süleyman Turan, "İngiltere'deki Türk Camileri ve Entegrasyon Sürecine Sosyo-Kültürel Katkıları", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (2009): 51.

18 İrfan Başkurt, "Dinî ve Sosyal Hayata Katılım Projesi Olarak Cami Dersleri", *Diyanet İlmî Dergi* 45/3 (2009): 39; Özcan Güngör, "Amerika'daki Türk Gençleri için Cami ve Dini Sosyalleşme (New Jersey Örneği)", *Diyanet İlmî Dergi* 48/4 (2012): 135-136.

19 Keyifli, "Camilerde Din Eğitimi", 346.

20 Hüseyin Yılmaz, "Asr-ı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5/6 (2008): 131-152.

4. Kategori: Rahatlatıcı ve huzur verici bir yer olarak cami

Bu kategoriyi 22 (%14.1) katılımcı ve 9 (%9.7) metafor temsil etmektedir. Bu kategoride *huzur yeri* (7), katılımcılar tarafından ortak olarak en fazla tercih edilen metafordur. Bu kategorideki metaforların üretilme gerekçelerinden bazıları şunlardır:

“Rahatlamamı sağlar. Dünyadan ve dünyalıklardan uzaklaştırır. Cami Allah’ın huzurunda olduğumuzu hissettirir. İbadetler dışarıyı düşünmeden rahatlıkla yapılır. Mutlu eder. Allaha ibadet edilen ve dünyanın düşünülmediği bir yerdir. Müslümanların camideki birbirine olan muhabbeti ortama huzur verir. Camide huzursuz olmak imkânsızdır. Camide, manevî mutluluğun içinde oluyorum. Camideki atmosfer başka hiçbir yerde yok. Günahlara tövbe edilerek temizlendiği için insanlar orda huzur bulur. Camide rahat ve huzurlu olunur. Bir tek orda huzur buluruz. Ferahlatır. Sıcak bir ortam vardır. Camide sıkıntılarımın uzaklaşırım. Camide evimde olduğum gibi rahat ve huzurlu olurum”

Cami cemaatine devamlılığın teşvik edilmesi amacıyla, uzak mesafelerden gelerek mescitlerde namaz kılanların çok sevap kazanacağına müjdenilmesi (Buhârî, Ezan 31), cemaatin manevî açıdan rahatlamasına ve huzur bulmasına katkıda bulunabilir. Dolayısıyla söz konusu hadisin bu kategoriye dayanak oluşturduğu ifade edilebilir.

5. Kategori: Eğitici ve öğretici bir yer olarak cami

Bu kategoriyi 13 (%8.3) katılımcı ve 9 (%9.7) metafor temsil etmektedir. *Okul* (4) katılımcılar tarafından ortak olarak en çok tercih edilen metafordur. Bu kategorideki metaforların üretilme gerekçelerinden bazıları şunlardır:

“Din öğretimi camide yapılır. Her türlü dinî bilgiye camide ulaşılr. İnsanların ilim öğrendiği yerdir. Aynı amaç için insanlar bir araya gelir. Dinî konuları camide öğreniriz. İsteyenler aradığını camide bulur. Doğru malzemeleri kullanılırsa çok güzel bir cemaat ortaya çıkar. Müslümanların nasıl olduğunun fotoğrafını sunar. Problemleri giren düzelererek çıkar. Ne kadar almak isterseniz o kadarını size verir. Müslümanları faydalı hale getirir. İnsanları yoğurarak en uygun kıvama getirir.”

Hizmet Peygamber’in camiye eğitim-öğretim yeri olarak kullanması (Müslim, Birr ve Sıla 152) ve sahabenin bazı surelerin açıklamalarını camide verilen vaazları dinleyerek öğrenmesi (Müslim, Cuma 52) caminin eğitici ve öğretici yönüne vurgu yapar. Camiler önceleri geniş manasıyla ele alınarak hem ibadet, öğretim ve muhakeme yeri olarak kullanılmış hem de başlıca öğretim yeri olarak kullanılmıştır.²¹ Ayrıca camiye devam etmenin kişideki dinî duygunun gelişimine katkı sunmaktadır.²² Camilerin bir eğitim yeri olarak

21 Doğan, “Camiler ve Eğitim”, 231.

22 Bilgin, “Dinî Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenme Caminin Yeri ve Önemi”, 193.

değerlendirilmesi şeklindeki sistem, günümüze kadar devam etmiş²³ ve halk eğitiminin en yaygın ve sürekli yürütüldüğü eğitim kurumlarının başında camiler gelmiştir.²⁴ Ülkemizde yıllar içinde cami sayılarındaki nüfusa paralel olarak sürekli bir artış,²⁵ eğitim ve öğretim yeri olması açısından camilere verilen önemi açıklayabilir.

6. Kategori: Değer olarak cami

Bu kategoriyi 13 (%8.3) katılımcı ve 6 (%6.5) metafor temsil etmektedir. Katılımcılar tarafından en çok *güneş* (6) benzetmesi üretilmiştir. Bu kategorideki metaforların bazı gerekçeleri şunlardır:

“Olumlu duygular barındırdığı için çok kıymetlidir. Çok değerlidir. Değerli Müslümanlar camide bulunur. İçi dolu olursa değeri olur. İçindeki cemaatle değeri artar. Allah’la iletişimde sıcaklığı sağlar. Müslümanları aydınlatır. İnsanları aydınlatan bir mekândır. Müslümanları aydınlatır. Her zaman ışığı ile maneviyatımızı artırır. İnsanlığı aydınlatır. Verdiği hayat ışığı ile insanlara umut verir.”

Müslümanların iman ettiğini gösteren alametlerden biri olarak mescitlerin imar edilmesi (Tevbe, 17), camiyi bir değer olarak algılamayı açıklayabilir. Toplumun ortak değer kabul ettiği kurumlar olan camiler, insanların dinî ve ahlaki değerleri kazanmasında rehberlik görevi yapar.²⁶

7. Kategori: Yol ve Yön gösterici olarak cami

Bu kategoriyi 11(%7.1) katılımcı ve 7 (%7.6) metafor temsil etmektedir. *Yol haritası* (2), *pusula* (2) ve *ışık* (2) katılımcılar tarafından en çok ifade edilen metaforlardır. Bu kategorideki metaforların açıklamaları ise şunlardır:

“Yol ve yön gösterir. Bize Allah’ın yolunu gösterir. İnsanları dine çeker. Gitmemiz gereken yönü gösterir. Camiye yönelen çıkmazlardan kurtulur. Camiyi gördüğümde kimliğimin nasıl olması gerektiğini hatırlıyorum. Doğru yola götürmeye yardımcı olur. Maneviyatın nurlarını saçar. Her zaman doğruyu gösterir.”

Bir hadiste, yıldızların yeri aydınlattıkları gibi mescitlerin de Allah dostlarını aydınlatacağını (el-Heysemî, Mecmau’z-Zevâid 1/208) ifade edilmesi, camilerin yol ve yön gösteren bir işlevinin olduğuna işaret eder. Hz peygamber zamanında camiler, parlamento, idare yeri, hükümet yeri, toplantı yerleri olarak kullanıldığı için Müslümanlara yerleştikleri her yere bir cami inşa edilmesi tavsiye edilmiştir.²⁷ Cemaate devam etmek ise kişinin kendisini sor-

23 Chickh Boumrane, “İslâm Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları”, çeviren: Nesimi Yazıcı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/(1988): 281.

24 Ahmet Akın, “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2016): 202.

25 Yusuf Ziya Özcan, “Ülkemizdeki Cami Sayıları Üzerine Sayısal Bir İnceleme”, *İslâmî Araştırmalar* 4/1 (1990): 5-20.

26 Keyifli, “Camilerde Din Eğitimi”, 345.

27 Hak, “İslam Toplumu ve Toplum Hayatında İslam’ın Yeri”, 290.

gulaması, eğitmesi ve disipline etmesi açısından son derece önemlidir. Camiler insanların kıyafetlerinin, davranışlarının ve düşüncelerinin kınanmadığı; hoşgörülle yaklaşma ortamının olduğu, empati kurabilen ve aynı mü'minler topluluğunun bir parçası olduğunun idrak edilebildiği ortamlardır.²⁸

8. Kategori: Araç olarak cami

Bu kategoriyi 9 (%5.8) katılımcı ve 6 (%6.5) metafor temsil etmektedir. Bu kategoride *Nuh'un gemisi* (2), *köprü* (2) ve *anahtar* (2) katılımcılar tarafından ortak olarak üretilen metaforlardır. Bu metaforların gerekçeleri ise şöyle ifade edilmiştir:

"Güzelliklerin kapısını açar. Allah ile kurulan irtibattan güzel duyguların çıktığı yerdir. Cennet kapılarını açar. İç dünyamızı Allah'a, camideki dua ile anlatırız. Bu dünya ile ahiret arasında bağlantı kurar. Nereye ulaşmak istiyorsan oraya götürür. Hesabına yükleme yaparsın. Camiye gelen kurtulur. Namaz vaktinde camide olanlar kurtulur."

Allah'ın mescid inşa edenlere cennette bir ev yapacağı (Müslim, Mesâcid 4), en faziletli amellerden olan namazı vaktinde kılmanın (Tirmizi, Salat 13) ve mescitlere gitmeyi alışkanlık hâline getirmenin kâmil mü'minin işaretlerinden olduğunu (İbn Mâce, Mesâcid 19) bildiren hadisler, cenneti kazanmak için camilere devam edilmesinin önemine vurgu yapar. Bu da camiye bir araç olarak algılamaya dayanak oluşturabilir.

9. Kategori: Diğer

Bu kategoriyi 9 (%5.8) katılımcı, 9 (%9.7) metafor ile temsil etmektedir. Bu kategorideki metaforların gerekçeleri şunlardır:

"Müslümanları tek çatı altında toplar. Cuma namazında cemaatin uğradığı yerdir. Müslümanları camide gözlemlersiniz. İç dünyamızı güzelleştirir. Camiye gitmeyen Müslümanın tadı olmaz. İnsanlığa bakış açını belirler. Heybetiyle insanları mest eder. Her Müslüman gönlünden geldiği ölçüde camiye gelir. Toplumda olup biteni gösterir."

4. BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLERİN KATEGORİLER İLE İLİŞKİSİ

Ki-kare (χ^2) analizi sonuçlarına göre söz konusu beş değişken ile metafor kategorileri arasında anlamlı ilişkilere ulaşılmıştır ($p < .01$). Aşağıdaki tablolarda, istatistiksel olarak anlamlı çıkan bu sonuçlar verilmiştir.

4.1. Cinsiyet ile Kategori İlişkisi

Tablo 3. Cinsiyet-kategori ilişkisi

Cinsiyet	Kategori										
	Hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami	Arınma ve korunma yeri olarak cami	Rahatlatıcı ve huzur verici olarak cami	Hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami	Eğitici ve öğretici olarak cami	Değer olarak cami	Yol ve yön gösterici olarak cami	Araç olarak cami	Diğer	Toplam	
Kız	N	14	16	19	16	5	8	8	4	6	96
	Cinsiyet %	%14,6	%16,7	%19,8	%16,7	%5,2	%8,3	%8,3	%4,2	%6,3	%100,0
	Kategori %	%56,0	%66,7	%86,4	%53,3	%38,5	%61,5	%72,7	%44,4	%66,7	%61,5
	Toplam	%9,0	%10,3	%12,2	%10,3	%3,2	%5,1	%5,1	%2,6	%3,8	%61,5
Erkek	N	11	8	3	14	8	5	3	5	3	60
	Cinsiyet %	%18,3	%13,3	%5,0	%23,3	%13,3	%8,3	%5,0	%8,3	%5,0	%100,0
	Kategori %	%44,0	%33,3	%13,6	%46,7	%61,5	%38,5	%27,3	%55,6	%33,3	%38,5
	Toplam	%7,1	%5,1	%1,9	%9,0	%5,1	%3,2	%1,9	%3,2	%1,9	%38,5
Toplam	N	25	24	22	30	13	13	11	9	9	156
	Cinsiyet %	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
	Kategori %	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0
	Toplam	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
Ki-kare (x2)		X=49.12 Sd=8 p=.000 p<.01									

Din psikolojisi literatüründe yapılan anket çalışmalarında, genellikle kadınlar ile erkekler arasında dindarlık bakımından farklılaşmalar olduğu ortaya çıkmıştır.²⁹ Bu durumun cami ile ilgili metafor üretmeye de yansıtacağı varsayılmıştır. Bu tablodaki sonuçlara göre camiyi, kız öğrenciler daha çok 'rahatlatıcı ve huzur verici (*n:19*)'; erkek öğrenciler ise 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici (*n:14*)' yerler olarak algılamışlardır. Dolayısıyla kız öğrenciler ve erkek öğrencilerin camiye ilişkin imgeleri farklılık göstermiştir.

Hz. Peygamber zamanında caminin kadın-erkek ayrımı olmaksızın eğitim-öğretimin merkezinde yer aldığı göz önünde bulundurularak, hem ka-

29 Abdullah Dağcı, *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014: 90; Mustafa Koç, *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008: 196; Ayşe Şentepe, *Yaşlılık Döneminde Temel Problemler ve Dinî Başaçıkma*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009: 43.

dın hem de erkeklerin sağlıklı bir şekilde bilgilenmesinde cami eğitiminden faydalanılması gerektiği yapılan araştırmalarda da ifade edilmiştir.³⁰ Camiler, Müslümanların maddî ve manevî konuları paylaşmaları için bir araya gelebildikleri dinî ve sosyal yerler olmasının yanında, kadınlarla erkeklerin camiden beklentilerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Kadın ve erkeklerin camiye yönelik algılarını şekillendiren bu durum, kategoriler arasında cinsiyete göre farklılık oluşmasını açıklayabilir.

4.2. Yerleşim Yeri ile Kategori İlişkisi

Tablo 4. Yerleşim yeri-kategori ilişkisi

Yerleşim Yeri	Kategori									Toplam	
	Hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami	Arınma ve korunma yeri olarak cami	Rahatlatıcı ve huzur verici olarak cami	Hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami	Eğitici ve öğretici olarak cami	Değer olarak cami	Yol ve yön gösterici olarak cami	Araç olarak cami	Diğer		
Köy/ Kasaba	N	9	3	7	9	3	3	3	2	3	42
	Yerl. yeri %	%21,4	%7,1	%16,7	%21,4	%7,1	%7,1	%7,1	%4,8	%7,1	%100,0
	Kategori %	%36,0	%12,5	%31,8	%30,0	%23,1	%23,1	%27,3	%22,2	%33,3	%26,9
	Toplam %	%5,8	%1,9	%4,5	%5,8	%1,9	%1,9	%1,9	%1,3	%1,9	%26,9
İlçe	N	7	8	6	9	5	8	3	5	3	54
	Yerl. yeri %	%13,0	%14,8	%11,1	%16,7	%9,3	%14,8	%5,6	%9,3	%5,6	%100,0
	Kategori %	%28,0	%33,3	%27,3	%30,0	%38,5	%61,5	%27,3	%55,6	%33,3	%34,6
	Toplam %	%4,5	%5,1	%3,8	%5,8	%3,2	%5,1	%1,9	%3,2	%1,9	%34,6
İl Merkezi	N	9	13	9	12	5	2	5	2	3	60
	Yerl. yeri %	%15,0	%21,7	%15,0	%20,0	%8,3	%3,3	%8,3	%3,3	%5,0	%100,0
	Kategori %	%36,0	%54,2	%40,9	%40,0	%38,5	%15,4	%45,5	%22,2	%33,3	%38,5
	Toplam %	%5,8	%8,3	%5,8	%7,7	%3,2	%1,3	%3,2	%1,3	%1,9	%38,5
Toplam %	N	25	24	22	30	13	13	11	9	9	156
	Yerl. yeri %	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
	Kategori %	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0
	Toplam %	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
Ki-kare (x2)	X=54.08 Sd=16 p=.000 p<.01										

30 Yılmaz, "Cinsiyet Algısının Müslüman Kadınların Cami Eğitimine Yansımaları", 273-289; Yaşar Kurt, "Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri". *Ekev Akademik Dergisi* 7/16 (2003): 103-120.

Yerleşim yeri değişkeninin cami ile ilgili metafor üretmede farklılık oluşturacağı varsayılmıştı. *İl merkezinde* ikâmet edenler ‘arınma ve korunma yeri olarak cami (n:13)’; *köy/kasabada* ikâmet edenler ‘dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami (n:9)’ ile ‘hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami (n:9)’; *ilçede* ikâmet edenler ‘hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami (n:9)’ kategorilerinde daha fazla metafor üretmiştir. Dolayısıyla, ikamet edilen yerleşim yerinin farklılığı, camiye algılamaya etki etmiştir.

Yerleşim yeri ile kategori ilişkisi analizinde, il merkezinde ikamet eden katılımcıların “arınma ve korunma yeri olarak cami” ile ilgili başlıkta en çok metafor ürettiği ortaya çıkmıştır. Çünkü kent merkezleri ikincil ve soğuk ilişkilerin egemen olduğu, her şeyin kategorilendirildiği, insanın kendine ve ailesine ayırdığı zamanın azaldığı yerleşim yerleridir. Özellikle iş hayatının yoğunluğu modern insanı kendine yabancılaştırmıştır. Bu durum sekülerleşmenin görüngüsü olan kent hayatında din, aile, dostluk, kardeşlik gibi insanın manevi tatmin araçlarının zayıflamasına neden olmuştur. Bu nedenle maneviyatı parçalanan kentli insan, içinde bulunduğu bunalımı aşmak için dinî arınmaya ve korunmaya ihtiyaç duyacağı muhtemeldir. Tablo 2’de il merkezlerindeki katılımcıların cami algısında arınma ve korunma metaforunun en yüksek değer çıkması, seküler dünya insanının bunalımını aşmak için camiye araç olarak görmesinin işareti olabilir. İkinci sıradaki yüksek değer (n:12) hayat verici ve tedavi edici kategorisinde çıkması modern şehir insanının söz konusu buhrandan kurtuluş arayışını göstermektedir.

Camiler, farklı yaşlardaki Müslümanların kardeşlik, sevgi ve samimiyet duyguları içerisinde bir araya geldikleri, sosyal yardımlaşmanın en güzel örneğinin sergilendiği mekânlardır.³¹ Köy ve kasaba gibi kırsal yerleşim yerleri ile nüfus yoğunluğu fazla olan il ve ilçe merkezlerinde caminin oynadığı fonksiyon farklılık gösterir. Bu nedenle bir değişken olarak yerleşim yeri, katılımcıların camiye ilişkin algılarını etkilemektedir. Dolayısıyla bu durum, araştırmada ortaya çıkan camiye ilişkin algı farklılaşmalarını açıklayabilir.

31 Yılmaz, “Cinsiyet Algısının Müslüman Kadınların Cami Eğitimine Yansıması”, 273-289.

4.3. Öğrenim Görülen Fakülte ile Kategori İlişkisi

Tablo 5. Fakülte-kategori ilişkisi

Fakülte	Kategori									Toplam
	Hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami	Arınma ve korunma yeri olarak cami	Rahatlatıcı ve huzur verici olarak cami	Hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami	Eğitici ve öğretici olarak cami	Değer olarak cami	Yol ve yön gösterici olarak cami	Araç olarak cami	Diğer	
N	15	12	13	19	6	7	10	4	6	92
İlahiyat %	Fakülte %16,3	%13,0	%14,1	%20,7	%6,5	%7,6	%10,9	%4,3	%6,5	%100,0
	Kategori %60,0	%50,0	%59,1	%63,3	%46,2	%53,8	%90,9	%44,4	%66,7	%59,0
	Toplam %9,6	%7,7	%8,3	%12,2	%3,8	%4,5	%6,01	%2,6	%3,8	%59,0
N	10	12	9	11	7	6	1	5	3	64
İletişim %	Fakülte %15,6	%18,8	%14,1	%17,2	%10,9	%9,4	%1,6	%7,8	%4,7	%100,0
	Kategori %40,0	%50,0	%40,9	%36,7	%53,8	%46,2	%9,1	%55,6	%33,3	%41,0
	Toplam %6,4	%7,7	%5,8	%7,1	%4,5	%3,8	%0,6	%3,2	%1,9	%41,0
N	25	24	22	30	13	13	11	9	9	156
Toplam %	Fakülte %16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
	Kategori %100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0
	Toplam %16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
Ki-kare (x2)	X=48.54 Sd=8 p=.000 p<.01									

Araştırmanın varsayımlarında, yüksek öğrenimde din eğitimi alınan cami ile ilgili metafor üretmeye yansıtacağına yer verilmişti. Tablo incelendiğinde *İlahiyat* öğrencileri, 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami (n:19)' kategorisinde, *İletişim* öğrencileri ise 'arınma ve korunma yeri olarak cami (n:12)' kategorisinde daha fazla metafor üretmiştir. Diğer kategorilerde ise din eğitimi alma ile öğrenim görülen fakülte değişkeni arasında belirgin farklılaşmanın olmadığına ulaşılmıştır.

İslam tarihi boyunca, insanlığın ihtiyaç duyduğu birçok ilim camilerde müzakere edilmekteydi. Günümüzde ise bu fonksiyonundan uzaklaşmakla birlikte, yaygın din eğitimi ve öğretimi hâlâ camilerde yapıldığı için camiler, dinî eğitimde önemli bir yere sahiptir.³² Bunun yanında, ilahiyattan mezun

32 Kurt, "Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri", 103-120.

olanların iş imkânı buldukları yerler arasında camiler olduğu için, ilahiyat eğitimlerinde camilerde görev yapmaya yardımcı olacak dersleri ilahiyat eğitimleri kapsamında alırlar. Dolayısıyla ilahiyat eğitiminin doğası gereği ilahiyat öğrencilerinin diğer fakültelere nazaran cami ile daha çok ilişkili olacağı ifade edilebilir. Bu nedenle, İlahiyat öğrencilerinin camiye ilişkin algılarının diğer fakültelerdeki öğrencilerden farklı olması beklenir. Bu durum camiye yönelik geliştirilen metafor kategorileri arasında farklılık oluşmasını açıklayabilir.

4.4. Cami Algısına Etki Eden Faktör ile Kategori İlişkisi

Tablo 6. Cami algısına en çok etki eden faktör-kategori ilişkisi

Cami algısını en çok etkileyen faktör	Kategori										
	Hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami	Arınma ve korunma yeri olarak cami	Rahatlatıcı ve huzur verici olarak cami	Hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami	Eğitici ve öğretici olarak cami	Değer olarak cami	Yol ve yön gösterici olarak cami	Araç olarak cami	Diğer	Toplam	
Din Görevlisi	N	9	8	3	9	5	3	4	3	1	45
	Etken	%20,0	%17,8	%6,7	%20,0	%11,1	%6,7	%8,9	%6,7	%2,2	%100,0
	Kategori	%36,0	%33,3	%13,6	%30,0	%38,5	%23,1	%36,4	%33,3	%11,1	%28,8
	Toplam	%5,8	%5,1	%1,9	%5,8	%3,2	%1,9	%2,6	%1,9	%0,6	%28,8
Din Kült. Öğretmeni	N	0	1	1	3	0	1	0	2	2	10
	Etken	%0,0	%20,0	%20,0	%30,0	%0,0	%20,0	%0,0	%20,0	%20,0	%100,0
	Kategori	%0,0	%4,2	%4,5	%10,0	%0,0	%7,7	%0,0	%22,2	%22,2	%6,4
	Toplam	%0,0	%0,6	%0,6	%1,9	%0,0	%0,6	%0,0	%1,2	%1,3	%6,4
Anne-Baba	N	11	11	13	12	8	7	6	2	6	76
	Etken	%14,5	%14,5	%17,1	%15,8	%10,5	%9,2	%7,9	%2,6	%7,9	%100,0
	Kategori	%44,0	%45,8	%59,1	%40,0	%61,5	%53,7	%54,5	%22,2	%66,7	%48,7
	Toplam	%7,1	%7,1	%8,3	%7,7	%5,1	%4,5	%3,8	%1,3	%3,8	%48,7
Diğer	N	5	4	5	6	0	2	1	2	0	25
	Etken	%20,0	%16,0	%20,0	%24,0	%0,0	%8,0	%4,0	%8,0	%0,0	%100,0
	Kategori	%20,0	%16,7	%22,7	%20,0	%0,0	%15,4	%9,1	%22,2	%0,0	%16,0
	Toplam	%3,2	%2,6	%3,2	%3,8	%0,0	%1,3	%0,6	%1,3	%0,0	%16,0

N	25	24	22	30	13	13	11	9	9	156
Etken	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
Toplam %	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0
Kategori	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0
Toplam	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
Ki-kare (x2)	X=163.27 Sd=32 p=.000 p<.01									

Çalışmanın başında, cami algısına etki eden faktörlerin cami ile ilgili metafor üretmede farklılık oluşturacağı varsayılmıştı. Tablo incelendiğinde cami algısını *anne-babasının* etkilediğini belirtenler 'rahatlatıcı ve huzur verici olarak cami (n:13)' kategorisinde daha fazla metafor üretmiştir. Cami algısını *din görevlisinin* etkilediğini ifade edenler 'hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami (n:9)' ve 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami (n:9)' kategorilerinde daha fazla metafor üretmiştir. Bu soruya *diğer* cevabını verenler ise 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami (n:6)' kategorisinde daha fazla metafor üretmiştir. *Diğer* grubundakilerin cami algılarında en çok rol oynayan etkenleri, "çevre, yakın çevrem, arkadaşım, sosyal çevre, cemaat, medya, caminin kendisi, İHL eğitimi, okuduğum kitaplar, Hz Peygamberin ve ashabının hayatı, ablam, okuduğum fakülte, cami atmosferi, mü'minler, edindiğim bilgiler, toplum ve kendi görüşüm" olarak belirtmişlerdir.

Tabloda cami algısına etki eden faktör ile kategori arasındaki ilişkide, cami ile ilgili metaforların frekans bakımından en yüksek değerleri *anne-baba* cevabını verenlerde iken, daha sonra *din görevlisini* tercih edenlerde görülmektedir. Genel olarak Türk toplumunda modern yaşamın örüntülerine sahip aile yapısı görülmekle birlikte, geleneksel aile hayatı baskın unsur olarak hala devam etmektedir. Bu noktada toplumsallaşmayı ilk önce aile içinde öğrenen bireyler, temel dinî bilgilerini, günlük ibadetlerini, cami alışkanlıklarını öncelikle ailelerinde öğrenmektedirler. Dolayısıyla, üniversite öğrencilerinde cami metaforunun en sık tercih edildiği *anne-baba* kategorisi, Türk toplumunda geleneksel aile yapısının halen etkin olduğunu ve dinin sosyalleşmesinde ailenin en başat unsur olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca cami algısına etki eden faktör ile kategori arasındaki ilişkide, *din görevlisinin* *anne-babadan* hemen sonra gelmesi dikkate değer bir veridir. Çünkü yurdun farklı bölgelerinde din hizmeti sunan din görevlileri, cami ve cami dışı sosyal mekânlarda günün değişik saatlerinde bireylere dinî rehberlik yapmaktadır. Bulunduğu mahalledeki insanlarla beraber gündelik yaşamını sürdüren din görevlileri dinî, sosyal ve kültürel anlamda insanların gelişmesine yardımcı olmaktadır. Din görevlileri toplumsal ilişkilerdeki usul

ve esasların yerleşmesinde, âdâb-ı muâşeret kurallarının öğretilmesinde ve uzlaşa sağlanamayan noktalarda fonksiyonel bir görev icra etmektedir.³³ Ayrıca din görevlileri, eğitici konuşmaları ve davranışları ile birer rehber konumundadır.³⁴ Her din görevlisi insanları aydınlatma, onlara rehberlik etme ve bunları hakkıyla yapma gibi amaçlarının olduğunun farkındadır. Bu bağlamda cami algısına etki eden faktör ile kategori arasındaki ilişkinin analizinde, din görevlileri frekansının, anne-babadan hemen sonra gelmesi anlamlıdır.

4.5. Camiyi Algılama ile Kategori İlişkisi

Tablo 7. Camiyi algılama-kategori ilişkisi

Camiyi algılama	Kategori										
	Hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami	Arınma ve korunma yeri olarak cami	Rahatlatıcı ve huzur verici olarak cami	Hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami	Eğitici ve öğretici olarak cami	Değer olarak cami	Yol ve yön gösterici olarak cami	Araç olarak cami	Diğer	Toplam	
Yakın	N	8	13	13	18	5	8	6	4	4	79
	Öz algı	%10,1	%16,5	%16,5	%22,8	%6,3	%10,1	%7,6	%5,1	%5,1	%100,0
	Kategori	%32,0	%54,2	%59,1	%60,0	%38,5	%61,5	%54,5	%44,4	%44,4	%50,6
	Toplam	%5,1	%8,3	%8,3	%11,5	%3,2	%5,1	%3,8	%2,6	%2,6	%50,6
Normal	N	12	8	3	6	5	3	3	1	4	45
	Öz algı	%26,7	%17,8	%6,7	%13,3	%11,1	%6,7	%6,7	%2,2	%8,9	%100,0
	Kategori	%48,0	%33,3	%13,6	%20,0	%38,5	%23,1	%27,3	%11,1	%44,4	%28,8
	Toplam	%7,7	%5,1	%1,9	%3,8	%3,2	%1,9	%1,9	%0,6	%2,6	%28,8
Uzak	N	5	3	6	6	3	2	2	4	1	32
	Öz algı	%15,6	%9,4	%18,8	%18,8	%9,4	%6,3	%6,3	%12,5	%3,1	%100,0
	Kategori	%20,0	%12,5	%27,3	%20,0	%23,1	%15,4	%18,2	%44,4	%11,1	%20,5
	Toplam	%3,2	%1,9	%3,8	%3,8	%1,9	%1,3	%1,3	%2,6	%0,6	%20,5
Toplam	N	25	24	22	30	13	13	11	9	9	156
	Öz algı	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
	Kategori	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0	%100,0
	Toplam	%16,0	%15,4	%14,1	%19,2	%8,3	%8,3	%7,1	%5,8	%5,8	%100,0
Ki-kare (x2)		X=67.29 Sd=16 p=.000 p<.01									

33 Tahir Dağcı, *Kırsal Kesimde Görev Yapan Din Görevlilerinin Sorunları*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi 2010: 105-106.

34 Keyifli, "Camilerde Din Eğitimi", 345.

Camiyi algılamanın, cami ile ilgili metafor üretmede farklılık oluşturulacağı varsayılmıştı. Bu tablo incelendiğinde kendini camiye *yakın* algılayan katılımcılar, 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami (n:18)'; *normal* algılayanlar 'hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami (n:12)'; *uzak* algılayanlar 'rahatlatıcı ve huzur verici olarak cami (n:6)' ve 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici olarak cami (n:6)' kategorilerinde daha fazla metafor üretmiştir.

SONUÇ

İslam'ın en önemli sembollerinden biri olan cami, Müslüman'ın gündelik yaşamında önemli bir yere sahiptir. Aynı kültür havzasında yaşayan bireyler, ilgi, ihtiyaç ve yaşantıları doğrultusunda, camiye bazen benzer bazen de farklı şekilde algılar. Bireylerin algılarına ulaşmak amacıyla metaforun bir araç olarak kullanılması, onların cami algılarını daha derinlemesine tespit etmeye imkân sağlar. Mecaz yoluyla veri toplama tekniği kullanılarak yapılan bu metafor çalışmasında da camiye ilişkin algılarla ilgili çok önemli verilere ulaşılmıştır.

İlk olarak, bu çalışmanın sonuçlarına göre, seçilen örneklemin camiye ilişkin 92 farklı metaforu olduğuna ulaşılmıştır. Bu metaforlardan, 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici bir yer olarak cami', 'hoşgörü, dayanışma ve kaynaşma yeri olarak cami', 'arınma ve korunma yeri olarak cami', 'rahatlatıcı ve huzur verici bir yer olarak cami', 'eğitici ve öğretici bir yer olarak cami', 'değer olarak cami', 'yol ve yön gösterici olarak cami', 'araç olarak cami' ve 'diğer' olmak üzere 9 farklı kategori oluşturulmuştur. Bu kategorilerin dini referanslardaki cami ile ilgili ifadelerle de desteklendiğine ulaşılmıştır.

İkinci olarak, *kız* öğrenciler camiye daha çok 'rahatlatıcı ve huzur verici' bir yer olarak algılamışken, *erkek* öğrenciler ise 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici' olarak algılamışlardır. *İl merkezinde* ikamet eden katılımcılar, 'arınma ve korunma yeri'; *köy/kasabada* ikamet eden katılımcılar, 'dayanışma ve kaynaşma yeri'; ve *ilçede* ikamet eden katılımcılar 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici' olarak camiye ilişkin algılarını ifade etmişlerdir. *İlahiyat* öğrencileri camiye 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici' olarak ve *İletişim* öğrencileri ise 'arınma ve korunma yeri' olarak algılamışlardır.

Son olarak, cami algısına etki eden faktör değişkenine göre cami algısını *anne-babasının* etkilediğini belirten katılımcılar 'rahatlatıcı ve huzur verici'; *din görevlisi* cevabını veren katılımcılar ise 'dayanışma ve kaynaşma yeri' olarak camiye algılama eğilimindedirler. Camiyi algılama açısından bakıldığında, kendini camiye *yakın* hissedenler, 'hayat verici, tedavi edici ve besleyici'; *normal* hissedenler 'dayanışma ve kaynaşma yeri'; *uzak* hissedenler ise 'rahatlatıcı ve huzur verici' olarak camiye algılama eğilimindedirler.

Özetle, camiye yönelik algının araştırıldığı bu çalışmada birçok önemli sonuca ulaşılmıştır. Müslüman-Türk toplumda caminin nasıl algılandığıyla ve bunun gerekçeleriyle ilgili önemli bilgiler elde edilmiştir. Elde edilen veriler, katılımcıların cami ile ilgili çok çeşitli metaforlar ürettiklerini göstermiştir. Demografik değişkenlere göre cami algısının farklılaştığına ulaşılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarından yola çıkılarak şu önerilerde bulunulabilir: cami algısı farklı yöntem ve teknikler yoluyla incelenebilir. Bu çalışmamızdaki ile aynı metot kullanılarak, farklı örneklem gruplarında, cami algısı ile ilgili çalışmalar yapılabilir. Farklı kültürlerde yaşayan Müslümanların cami algıları birbiriyle kıyaslanarak incelenebilir. İkili görüşme tekniğiyle, cami algısıyla ilgili veri analizine dayalı nitel araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, Ahmet. "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/29 (2016): 177-209.
- Baktır, Mustafa. "Câmi ve Cemaatin Hayatımızdaki Yeri". *Diyanet İlmi Dergi* 28/4 (1992): 75-96.
- Başkurt, İrfan. "Dinî ve Sosyal Hayata Katılım Projesi Olarak Cami Dersleri". *Diyanet İlmi Dergi* 45/3 (2009): 23-40.
- Bateson, Gregory, Jackson, D. D., Haley, J., & Weakland, J. "Toward a theory of Schizophrenia". *Behavioral Science* 1/4 (1956): 251-264.
- Bilgin, Vejdi. "Dinî Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi". *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami* (İstanbul, 18-19 Ekim 2008), 187-209.
- Boumrane, Chikh. "İslâm Tarihinde Eğitim-Öğretim Kurumları". Çeviren: Nesimi Yazıcı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/(1988): 279-285.
- Coştu, Yakup & Turan, Süleyman. "İngiltere'deki Türk Camileri ve Entegrasyon Sürecine Sosyo-Kültürel Katkıları". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/4 (2009): 35-52.
- Dağcı, Abdullah. *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi. 2014.
- Dağcı, Abdullah & Kartopu, Saffet. "University Students' Perceptions Regarding The Holy Qur'an: A Metaphorical Study On Muslim Turk Sample". *Turkish Studies* 11/7 (2016): 101-120.
- Dağcı, Tahir. *Kırsal Kesimde Görev Yapan Din Görevlilerinin Sorunları*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi. 2010.
- Daryal, Ali Murat. "Cami Sosyolojisi ve Psikolojisi Üzerine Bir Deneme". *İslam Medeniyeti* 2/24 (1969): 24-27.
- Dilts, Robert. *Dil İllüzyonları*. Çev. A. Volkan Çubukçu. İstanbul: T. İş Bankası Yayınları, 2008.
- Doğan, Lütfi. "Camiler ve Eğitim". *Diyanet İlmi Dergi* 4/12 (1965): 231-234.
- Güngör, Özcan. "Amerika'daki Türk Gençleri için Cami ve Dini Sosyalleşme (New Jersey Örneği)". *Diyanet İlmi Dergi* 48/4 (2012): 117-136.
- Hak, Müşirul. "İslam Toplumu ve Toplum Hayatında İslam'ın Yeri". Çeviren: Ahmet Güç. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (1991): 287-292.
- Kartopu, Saffet & Tanrıverdi, Hasan. "Dinî Kavramlarla İlgili Algıların Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi: Gümüşhane Üniversitesi Örneği". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/7 (2013): 621-656.
- Kartopu, Saffet & Dağcı, Abdullah. "Üniversite Öğrencilerinin Hz. Muhammed'e Yönelik Algıları: Metaforik Bir Araştırma". *The Journal of Academic Social Science Studies* 34/2 (2015): 217-235.
- Keyifli, Şükrü. "Camilerde Din Eğitimi". *Din Eğitimi*. Ed.: Mustafa Köylü & Nurullah Altaş. 326-348. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, 2012
- Koç, Mustafa. *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık İle Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008.
- Kurt, Yaşar. "Kur'an Öğretimi ve Caminin Kur'an Öğretimindeki Yeri". *Ekev Akademik Dergisi* 7/16 (2003): 103-120.

- Lakoff, George & Johnson, Mark. *Metaforlar: Hayat, Anlam ve Dil*. İstanbul: Paradigma Yay., 2010.
- Leedy, Paul D. & Ormrod, Jeanne E. *Practical Research: Planning and Design*. New Jersey: Pearson Merrill Pub., 2010.
- Özcan, Yusuf Ziya. "Ülkemizdeki Cami Sayıları Üzerine Sayısal Bir İnceleme". *İslâmî Araştırmalar* 4/1 (1990): 5-20.
- Şentepe, Ayşe. *Yaşlılık Döneminde Temel Problemler ve Dinî Başaçıkma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Tokur, Behlül. "Kur'an'da Soru Kalıpları". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/(2011): 105-118.
- Wittgenstein, Ludwig & Russell, Bertrand. *Tractatus Logico-Philosophicus*. (Translated: D. F. Pears and B. F. McGuinness). New York: Routledge Pub., 2001.
- Yılmaz, Hüseyin. "Cinsiyet Algısının Müslüman Kadınların Cami Eğitimine Yansıması". *Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı* (İstanbul, 21-22 Mayıs 2012), 273-289.
- Yılmaz, Hüseyin. "Asr-ı Saadet Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 5/6 (2008): 131-152.